QO‘QON DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI ILMIY XABARLARI
(2026-yil 10-son)
PEDAGOGIKA
PEDAGOGY
https://doi.org/10.70728/c.series.ped.v08.i10.110

BO‘LAJAK INGLIZ TILI O‘QITUVCHILARINING PRAGMATIK MULOQOT KOMPETENSIYASINI BAHOLASH MEZONLARI, KO‘RSATKICHLARI VA DARAJALARI

Pulatova Farangiz Ulugbek qizi
Nizomiy nomidagi O‘zbekiston milliy pedagogika universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya. Maqolada bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilarining pragmatik muloqot kompetensiyasini baholashning nazariy-metodik asoslari yoritiladi. Pragmatik kompetensiyani faqat grammatik to‘g‘rilik orqali emas, balki kommunikativ niyatni anglash, kontekstga mos nutqiy strategiyani tanlash, bilvosita ma’noni talqin qilish va sotsiopragmatik me’yorlarni hisobga olish orqali baholash zarurligi asoslanadi. Xorijiy va mahalliy metodik qarashlar tahlili asosida pragmatik anglash, pragmalingvistik tanlov, sotsiopragmatik moslik va refleksiv-metapragmatik nazorat mezonlari ajratildi. Har bir mezon uchun diagnostik ko‘rsatkichlar hamda yuqori, o‘rta va past darajalar tavsiflandi. Muallif tomonidan taklif etilgan mezonli-darajali model bo‘lajak o‘qituvchilarning pragmatik muloqot kompetensiyasini kompleks va formativ baholashga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: pragmatik muloqot kompetensiyasi, baholash mezoni, ko‘rsatkich, daraja, pragmalingvistika, sotsiopragmatika, kommunikativ niyat, implikatura, nutq akti, metapragmatik refleksiya.

CRITERIA, INDICATORS AND LEVELS FOR ASSESSING PROSPECTIVE ENGLISH LANGUAGE TEACHERS’ PRAGMATIC COMMUNICATION COMPETENCE

Abstract. The article discusses theoretical and methodological foundations for assessing prospective English language teachers’ pragmatic communication competence. It argues that pragmatic competence should be evaluated not only through grammatical accuracy but also through the ability to interpret communicative intention, select contextually appropriate speech strategies, infer indirect meaning and consider sociopragmatic norms. Based on the analysis of relevant scholarship, four assessment criteria are proposed: pragmatic comprehension, pragmalinguistic choice, sociopragmatic appropriateness and reflective-metapragmatic control. Diagnostic indicators and high, medium and low performance levels are specified for each criterion. The proposed criterion-level model is intended to support comprehensive and formative assessment in English teacher education.

Keywords: pragmatic communication competence, assessment criterion, indicator, proficiency level, pragmalinguistics, sociopragmatics, communicative intention, implicature, speech act, metapragmatic reflection.

КРИТЕРИИ, ПОКАЗАТЕЛИ И УРОВНИ ОЦЕНИВАНИЯ ПРАГМАТИЧЕСКОЙ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Аннотация. В статье рассматриваются теоретико-методические основы оценивания прагматической коммуникативной компетенции будущих учителей английского языка. Обосновывается необходимость оценивать прагматическую компетенцию не только по грамматической правильности, но и по способности понимать коммуникативное намерение, выбирать контекстуально уместные речевые стратегии, интерпретировать косвенный смысл и учитывать социопрагматические нормы. На основе анализа научной литературы выделены четыре критерия: прагматическое понимание, прагмалингвистический выбор, социопрагматическая уместность и рефлексивно-метапрагматический контроль. Для каждого критерия определены диагностические показатели и описаны высокий, средний и низкий уровни. Предлагаемая критериально-уровневая модель ориентирована на комплексное и формативное оценивание.

Ключевые слова: прагматическая коммуникативная компетенция, критерий оценивания, показатель, уровень, прагмалингвистика, социопрагматика, коммуникативное намерение, импликатура, речевой акт, метапрагматическая рефлексия.

KIRISH

Zamonaviy chet til ta’limida kommunikativ natija grammatik va leksik bilimlarning yig‘indisi bilan cheklanmaydi. Til o‘rganuvchi suhbatdoshning kommunikativ maqsadini anglay olishi, vaziyatga mos ifoda vositasini tanlashi, bilvosita ma’nolarni talqin qilishi, nutq aktlarini maqsadga muvofiq amalga oshirishi hamda ijtimoiy munosabatlarga mos ravishda muloqotni boshqara olishi zarur. Mazkur qobiliyatlar pragmatik muloqot kompetensiyasining mazmunini tashkil etadi.

Bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchisi uchun bu kompetensiya ikki tomonlama ahamiyatga ega. Birinchidan, u ingliz tilida turli kommunikativ vaziyatlarda pragmatik jihatdan maqbul muloqot qila olishi kerak. Ikkinchidan, kelajakdagi o‘qituvchi o‘quvchilarning pragmatik rivojlanishini kuzatish, xatolarni diagnostika qilish va ularga asoslangan metodik yordam ko‘rsatish kompetensiyasiga ega bo‘lishi lozim. Shu sababli pragmatik kompetensiyani baholash mezonlarini aniq belgilash kasbiy tayyorgarlikning muhim metodik vazifasidir.

Tadqiqot obyekti bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilarining pragmatik muloqot kompetensiyasini rivojlantirish jarayoni bo‘lib, tadqiqot predmeti ushbu kompetensiyani baholash mezonlari, ko‘rsatkichlari va darajalaridan iborat. Maqolaning maqsadi pragmatik muloqot kompetensiyasining tarkibiy xususiyatlarini baholash kategoriyalariga aylantirish va bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilari uchun mezonli-darajali diagnostik modelni nazariy jihatdan asoslashdir. Vazifalar sifatida pragmatik kompetensiyaga oid ilmiy yondashuvlarni tahlil qilish,

baholash mezonlarini ajratish, ularning ko‘rsatkichlarini belgilash hamda yuqori, o‘rta va past darajalarni tavsiflash belgilandi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Pragmatik kompetensiya kommunikativ kompetensiyaning muhim tarkibiy qismi sifatida bir qator fundamental tadqiqotlarda yoritilgan. Bachman pragmatik kompetensiyani illokutiv va sotsiolingvistik kompetensiya bilan bog‘lab, til birliklarining kommunikativ funksiyasi hamda vaziyatga muvofiqligini alohida ko‘rsatadi [1]. Bu yondashuv baholashda faqat til shaklining to‘g‘riligini emas, balki uning maqsad va kontekst bilan munosabatini ham hisobga olish zarurligini ko‘rsatadi.

Canale kommunikativ kompetensiya tarkibida sotsiolingvistik kompetensiyani ajratib, til qo‘llanishining ijtimoiy-madaniy qoidalariga moslikni muhim komponent sifatida ko‘rsatadi [2]. Mazkur qarash pragmatik muloqotni baholashda suhbatdoshlar o‘rtasidagi masofa, maqom, vaziyatning rasmiylik darajasi va kommunikativ vazifaning xususiyatlarini hisobga olish uchun metodologik asos yaratadi.

Thomas pragmatik muvaffaqiyatsizlikni pragmalingvistik va sotsiopragmatik turlarga ajratadi [3]. Pragmalingvistik muvaffaqiyatsizlik til shakli bilan kommunikativ kuch o‘rtasidagi nomuvofiqlikni, sotsiopragmatik muvaffaqiyatsizlik esa vaziyatga oid ijtimoiy bahoning mos kelmasligini anglatadi. Ushbu farqlash diagnostik baholash uchun ayniqsa muhim: bir xil noto‘g‘ri javob ortida turli sabablar turishi mumkin.

Kasper va Rose ikkinchi tilda pragmatik rivojlanish lingvistik bilim, pragmatik anglash, ijtimoiy tajriba va muloqot imkoniyatlarining o‘zaro ta’siri asosida kechishini ta’kidlaydilar [4]. Taguchi pragmatik kompetensiyaning rivojlanishini ko‘p o‘lchovli jarayon sifatida ko‘rib, pragmatik tushunish va pragmatik ishlab chiqarish bir xil sur’atda rivojlanmasligini ko‘rsatadi [5]. Bu holat baholashda bitta topshiriq turiga tayanish yetarli emasligini anglatadi.

Roever pragmatik kompetensiyani baholashda implikatura, rutinalashgan ifodalar va nutq aktlarini turli topshiriqlar yordamida o‘lchash mumkinligini empirik jihatdan ko‘rsatgan [6]. Ishihara va Cohen esa pragmatik ta’limda kuzatish, nutq aktlarini tahlil qilish, o‘z-o‘zini baholash va refleksiyaga alohida e’tibor qaratadilar [7]. Ushbu qarashlar bo‘lajak o‘qituvchilarning pragmatik kompetensiyasini nafaqat yakuniy javob, balki tanlovni izohlash va refleksiya orqali ham baholash zarurligini asoslaydi.

Mahalliy metodik kontekstda J. Jalolov chet tilini amaliy muloqot vositasi sifatida egallashni o‘qitishning yetakchi maqsadi sifatida ko‘rsatadi [8]. Mazkur metodik tamoyil pragmatik kompetensiyani ham real kommunikativ vazifani bajarish qobiliyati sifatida baholash zarurligini ko‘rsatadi. Demak, mavjud tadqiqotlardan kelib chiqib, bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilarining pragmatik muloqot kompetensiyasini kompleks baholash uchun bir-biri bilan bog‘langan mezonlar tizimini ishlab chiqish maqsadga muvofiq.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Maqola nazariy-metodik tadqiqot xarakteriga ega. Unda ilmiy adabiyotlarni kontent-tahlil qilish, qiyosiy tahlil, tushunchalarni tizimlashtirish, mezonlashtirish va pedagogik modellashtirish usullaridan foydalanildi. Pragmatik kompetensiyaning xalqaro ilmiy adabiyotlarda tavsiflangan tarkibiy xususiyatlari baholash nuqtai nazaridan qayta guruhlandi.

Mezonlarni shakllantirishda uchta tamoyilga amal qilindi: birinchidan, mezon pragmatik faoliyatning alohida, kuzatiladigan jihatini ifodalashi; ikkinchidan, har bir mezon diagnostik ko‘rsatkichlar orqali aniqlanishi; uchinchidan, ko‘rsatkichlar turli topshiriqlar – vaziyatli test, diskursni yakunlash topshirig‘i, rolli o‘yin, implikaturani talqin qilish va reflektiv izoh – orqali tekshirilishi mumkin bo‘lishi lozim.

Taklif etilayotgan model empirik tajriba natijasi sifatida emas, keyingi tajriba-sinov ishlarida validatsiya qilinishi zarur bo‘lgan nazariy-metodik konstruksiya sifatida ishlab chiqildi. Shu sababli maqolada foiz ko‘rsatkichlari yoki eksperimental guruhlar bo‘yicha statistik natijalar keltirilmaydi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Adabiyotlar tahlili pragmatik muloqot kompetensiyasini to‘rtta o‘zaro bog‘liq mezon orqali baholash maqsadga muvofiqligini ko‘rsatdi: 1) pragmatik anglash mezoni; 2) pragmalingvistik tanlov mezoni; 3) sotsiopragmatik moslik mezoni; 4) refleksiv-metapragmatik nazorat mezoni. Ushbu mezonlar pragmatik faoliyatning reseptiv, produktiv, ijtimoiy-kontekstual va ongli-refleksiv tomonlarini qamrab oladi.

Pragmatik anglash mezoni talabaning literal va nazarda tutilgan ma’noni farqlashi, kommunikativ niyatni aniqlashi, implikaturani kontekst asosida chiqarishi hamda bilvosita nutq aktining funksiyasini anglashini ifodalaydi. Bu mezon bo‘yicha baholashda qisqa dialoglar, audio-video fragmentlar va kontekstli vaziyatlardan foydalanish mumkin.

Pragmalingvistik tanlov mezoni muayyan kommunikativ vazifani bajarish uchun til vositalarini tanlash va ularni nutq aktiga mos birlashtirish qobiliyatini qamrab oladi. Talabaning so‘rov, rad etish, taklif, uzr, kelishmovchilik yoki maslahat kabi funksiyalarni amalga oshirishda to‘g‘ridan-to‘g‘ri va bilvosita strategiyalarni maqsadga muvofiq tanlashi muhim ko‘rsatkich hisoblanadi.

Sotsiopragmatik moslik mezoni kommunikativ tanlovning ijtimoiy vaziyatga muvofiqligini baholaydi. Bunda suhbatdoshlar o‘rtasidagi ijtimoiy masofa, maqom, rasmiylik, kommunikativ yuklama va madaniy-kontekstual omillarni hisobga olish kuzatiladi. Bu mezon grammatik jihatdan to‘g‘ri, biroq vaziyat uchun noo‘rin bo‘lgan javoblarni aniqlash imkonini beradi.

Refleksiv-metapragmatik nazorat mezoni talabaning o‘z pragmatik tanlovini izohlashi, muqobil variantlarni ko‘rsatishi, suhbatdoshning ehtimoliy talqinini oldindan baholashi va muloqotdagi pragmatik nomuvofiqlikni tahlil qila olishini ifodalaydi. Bo‘lajak o‘qituvchilar uchun mazkur mezon ayniqsa muhim, chunki u til foydalanuvchisi kompetensiyasini pedagogik tushuntirish kompetensiyasi bilan bog‘laydi.

1-jadval. Pragmatik muloqot kompetensiyasini baholash mezonlari va ko‘rsatkichlari

Mezon	**Asosiy ko‘rsatkichlar**	**Tavsiya etiladigan diagnostik topshiriqlar**
Pragmatik anglash	Kommunikativ niyatni aniqlash; literal va implitsit ma’noni farqlash; implikaturani	Kontekstli test, dialog talqini, audio/video asosidagi savollar

	chiqarish; bilvosita nutq aktini tanish	
Pragmalingvistik tanlov	Nutq aktiga mos shakl va strategiyani tanlash; yumshatish/kuchaytirish vositalaridan foydalanish; muqobil ifodalarni qo‘llash	DCT, vaziyatli javob, dialogni davom ettirish
Sotsiopragmatik moslik	Ijtimoiy masofa, maqom, rasmiylik va yuklamani hisobga olish; vaziyatga mos registr va strategiya tanlash	Rolli o‘yin, vaziyatlarni qiyoslash, strategiya tanlash
Refleksiv-metapragmatik nazorat	Tanlovni asoslash; muqobil variantlarni tushuntirish; pragmatik xatoni aniqlash; ehtimoliy ta’sirni baholash	Reflektiv izoh, o‘z-o‘zini baholash, peer-analysis

Mezonlar asosida kompetensiyaning uch darajasini – yuqori, o‘rta va past darajalarni tavsiflash mumkin. Daraja talabaning faqat bitta javobi bilan emas, turli diagnostik vaziyatlardagi barqaror faoliyati asosida aniqlanishi lozim. Bunda pragmatik tushunish va pragmatik ishlab chiqarish natijalarini birgalikda ko‘rib chiqish muhim.

Yuqori darajada talaba kommunikativ niyat va implitsit ma’noni kontekst asosida aniq anglaydi, bilvosita nutq aktlarini to‘g‘ri talqin qiladi, ijtimoiy vaziyatga mos pragmalingvistik strategiyalarni mustaqil tanlaydi va o‘z tanlovini asoslay oladi. U vaziyat o‘zgarganda strategiyasini moslashtira oladi hamda pragmatik nomuvofiqlik sababini izohlashga qodir.

O‘rta darajada talaba odatiy vaziyatlarda kommunikativ niyatni va asosiy pragmatik ma’noni anglaydi, biroq murakkab yoki noaniq kontekstlarda qo‘shimcha tayanchga ehtiyoj sezadi. Nutqiy strategiyalarni tanlashda ayrim pragmalingvistik yoki sotsiopragmatik nomuvofiqliklar kuzatiladi. Reflektiv izoh mavjud bo‘lsa-da, u har doim ham chuqur asoslanmaydi.

Past darajada literal ma’no ustuvor bo‘lib, implikatura va bilvosita nutq aktlarini anglashda muntazam qiyinchilik kuzatiladi. Til vositalari ko‘pincha kontekstdan ajratilgan holda tanlanadi, ijtimoiy omillar yetarli hisobga olinmaydi va talaba o‘z pragmatik tanlovini izohlashda qiynaladi.

2-jadval. Pragmatik muloqot kompetensiyasining darajaviy tavsifi

Daraja	**Pragmatik anglash**	**Pragmalingvistik va sotsiopragmatik faoliyat**	**Refleksiya**
Yuqori	Implitsit ma’no va niyatni turli kontekstlarda ishonchli aniqlaydi	Vaziyatga mos strategiyani mustaqil va moslashuvchan tanlaydi	Tanlovini dalillaydi, muqobil variant va ta’sirni tahlil qiladi
O‘rta	Odatiy kontekstlarda to‘g‘ri anglaydi, murakkab vaziyatda ayrim xatolar qiladi	Asosiy strategiyalarni qo‘llaydi, ayrim moslik muammolari mavjud	Tanlovini qisman izohlaydi, qo‘shimcha savol/tayanch talab qilishi mumkin

Past	Ko‘proq literal ma’noga tayanadi, implikaturani aniqlashda qiynaladi	Strategiya tanlovi kontekst va ijtimoiy omillarga yetarli mos emas	Pragmatik tanlov va xatolar sababini izohlashda qiyinchilikka duch keladi

Taklif etilgan modelda baholash bir martalik nazorat emas, diagnostik va formativ jarayon sifatida qaraladi. Masalan, talaba rad etish vaziyatida grammatik jihatdan mukammal gap tuzishi mumkin, biroq u yuqori maqomdagi suhbatdoshga nisbatan haddan tashqari to‘g‘ridan-to‘g‘ri strategiyani tanlasa, pragmatik natija pasayadi. Aksincha, grammatik jihatdan kichik xatoga ega bo‘lgan, ammo kommunikativ maqsadni aniq va vaziyatga mos amalga oshirgan javob pragmatik nuqtai nazardan yuqoriroq baholanishi mumkin.

Shu sababli baholash rubrikasida grammatik aniqlik pragmatik mezonlarni siqib chiqarmasligi kerak. Asosiy e’tibor ma’noni anglash, kommunikativ vazifani bajarish, strategiyaning kontekstga muvofiqligi va tanlovni ongli boshqarishga qaratiladi. Bu yondashuv pragmatik kompetensiyani real muloqotga yaqin sharoitda diagnostika qilish imkonini beradi.

Bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilari uchun natijalarni portfolio shaklida jamlash ham maqsadga muvofiq. Implikaturani talqin qilish topshiriqlari, DCT javoblari, rolli o‘yin yozuvlari, tengdosh fikr-mulohazasi va reflektiv izohlar birgalikda talabaning pragmatik rivojlanish dinamikasini ko‘rsatadi. Bunday ko‘p manbali baholash bitta test natijasiga nisbatan mazmunliroq pedagogik xulosa chiqarish imkonini beradi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilarining pragmatik muloqot kompetensiyasini baholash grammatik to‘g‘rilik yoki alohida nutqiy formulalarni bilish bilan cheklanmasligi kerak. Pragmatik kompetensiya kommunikativ niyatni anglash, implitsit ma’noni chiqarish, nutq aktini kontekstga mos amalga oshirish, ijtimoiy omillarni hisobga olish va o‘z pragmatik qarorini refleksiv tahlil qilishning integrativ birligi sifatida baholanishi lozim.

Tadqiqot natijasida pragmatik anglash, pragmalingvistik tanlov, sotsiopragmatik moslik va refleksiv-metapragmatik nazoratdan iborat to‘rtta mezon taklif etildi. Ushbu mezonlar uchun kuzatiladigan ko‘rsatkichlar hamda yuqori, o‘rta va past darajalar tavsiflandi. Mazkur tizim pragmatik muloqot kompetensiyasini kompleks diagnostika qilish uchun nazariy-metodik asos bo‘la oladi.

Amaliyotda baholashni bir nechta vosita orqali tashkil etish tavsiya etiladi: kontekstli pragmatik testlar, diskursni yakunlash topshiriqlari, implikatura talqini, rolli o‘yinlar va reflektiv izohlar. Keyingi tadqiqotlarda taklif etilgan mezon va ko‘rsatkichlarning ekspert validatsiyasini o‘tkazish, baholash rubrikasini ishlab chiqish, darajalar uchun ball chegaralarini empirik ma’lumotlar asosida belgilash hamda modelning ishonchliligini tajriba-sinov jarayonida tekshirish maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Bachman L.F. Fundamental Considerations in Language Testing. – Oxford: Oxford University Press, 1990.

2. Canale M. From communicative competence to communicative language pedagogy // Richards J.C., Schmidt R.W. (eds.). Language and Communication. – London: Longman, 1983. – P. 2–27.

3. Thomas J. Cross-cultural pragmatic failure // Applied Linguistics. – 1983. – Vol. 4, No. 2. – P. 91–112.

4. Kasper G., Rose K.R. Pragmatic Development in a Second Language. – Oxford: Blackwell, 2002.

5. Taguchi N. Pragmatic competence in Japanese as a second language: An introduction // Taguchi N. (ed.). Pragmatic Competence. – Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 2009.

6. Roever C. Testing ESL Pragmatics: Development and Validation of a Web-Based Assessment Battery. – Frankfurt am Main: Peter Lang, 2005.

7. Ishihara N., Cohen A.D. Teaching and Learning Pragmatics: Where Language and Culture Meet. – Harlow: Pearson Longman, 2010.

8. Jalolov J. Chet til o‘qitish metodikasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2012. – 432 b. ISBN 978-9943-02-498-4.